

ІСМАЇЛ-БЕЙ ГАСПРИНСЬКИЙ ЯК ПОЛІТИК І ОРГАНІЗАТОР

Ганкевич В.Ю., Шендрикова С.П.

Исмаил Гаспринский и возникновение либерально-мусульманского политического движения. Симферополь: Доля, 2008. – 192 с.

Часто буває так, що одна грань особистості затушовує інші, не менше значні, якості багатогранної людини. Це, можна сказати, сталося й з Ісмаїл-беєм Гаспринським (1851–1914), який нам відомий головню як передовий мусульманський просвітитель, педагог-новатор і журналіст. Книга, яку ми розглядаємо, покликана відкрити інші сторони діяльності видатного сина кримськотатарського народу. Можна відразу відзначити, що авторам цієї праці д.і.н. В.Ю. Ганкевичу та к.і.н. С.П. Шендриковій це вдалося реалізувати. Для цього їм довелося провести значну дослідницьку роботу, яку за один день не здійсниш. Бібліографія, вміщена в кінці книги, показує, що автори, особливо В.Ю. Ганкевич, протягом багатьох років систематично досліджували життя і діяльність кримського просвітителя, його подиву гідну наполегливість в умовах царського режиму з його “почвенно-православно” шовіністичною ідеологією, політика якого була спрямована на придушення всіляких проявів вільної думки, в тому числі, чи не найбільше, серед “інородців”.

Книга В.Ю. Ганкевича і С.П. Шендрикової потрібна і більш ніж своєчасна: вона мала б з’явитися років десять тому, але значення її від цього не меншає. Це – серйозне монографічне дослідження політичної, ідеологічної та організаційної діяльності одного з визначних діячів мусульманського відродження, насамперед на теренах Російської імперії. Але, здається, автори мали клопоти з назвою книги: вона нечітка і може викликати різні тлумачення, взагалі в книзі надто часто вживається термін “ліберальний”, маючи на увазі спосіб дії Ісмаїла Гаспринського і його соратників – еволюційний, поміркований. Ми б зупинилися на назві, яка фігурує, до речі, в

анотації до книги, – “Ісмаїл Гаспринський і політичний рух тюрко-мусульманських народів Росії”.

Спосіб дії Ісмаїла Гаспринського показує, що він був глибоким і мудрим політиком: виходив з реального стану речей у Криму, в Російській імперії і в усьому мусульманському світі взагалі. Для нього головним було не здіймати галас, а зберегти ростки відродження, що з’явилися в результаті його зусиль: новометодні школи, підвищення рівня медресе, поява періодичних видань, серед яких виділялося його улюблене дитя – газета “Терджиман / Переводчик”. Він, людина освічена, знайома з політичними реаліями Заходу і Росії, розумів, що досить одного поруху навіть не дуже значного царського чиновника – і можна на довгі роки заборонити його газету і видавництво.

Розумів він і те, що мусульмани – піддані Російської імперії – не були готові до різких змін у суспільному житті, про що говорив його досвід запровадження нових методів навчання в мектебах.

Цим пояснюється і його діяльність як неформального, а іноді й формального лідера російських мусульман у “Русія мусульманларнен іттіфаке”. Він завжди наполягав на тому, щоб новостворена організація діяла в рамках загальноімперських законів, не висувала крайніх лозунгів і вимог. Тому він і виступав за те, щоб організація російських мусульман йшла разом з російським ліберальним рухом – “Партією народної свободи” – і з “октябристами”.

Автори багато місця приділили викладу ставлення Ісмаїл-бея до Заходу і до соціалізму як породження європейської цивілізації. Погляди його були утопічними і багато в чому суперечливими. Як на

нашу думку, автори мали б дати чітке резюме його поглядів на це питання, як і на т.зв. “тюрко-слов’янський союз” (с. 35). В умовах тогочасної Російської імперії він і не міг по-іншому виступати, бо, як правильно відзначають автори: “Політична діяльність була для І. Гаспринського тільки засобом для реалізації широкомасштабної просвітницької програми”, а не турботою про “єдину і неділиму” імперію (с. 39). Це свого часу підкреслив ще акад. А. Кримський, який писав у статті “Література кримських татар”: “Для того, щоб цензурна й адміністративна підзорливість не добачала в таких “Терджиманових” статтях чогось ворожого російській владі і російській народності, доводилося Гаспринському бути аж надто обережним і дипломатичним, доводилося зручно лавірувати сюди й туди...” Цитую за сімферопольським виданням 2003 року, с. 29. Що не збігається, здається, з поглядами авторів (с. 41). Хоча й самі вони свідчать, що І. Гаспринський виступав проти політики “обрусення”. Його погляди тут можна порівняти з поглядами українських національних рухів, які і до 1917 року, і потім не могли вийти з федералістських та соціалістичних манівців.

Змістовним і корисним для майбутніх дослідників є другий розділ “Ісмаїл Гаспринський – організатор і лідер партії “Русія мусульманларнен іттіфаке” (РМІ). Тут варто було б дослідити на основі документів, коли ж цю організацію чи рух можна назвати “партією” в політичному значенні цього терміна. Важливо, що автори визначили “віхи” розбудови цієї політичної структури (хай би як сам І. Гаспринський і його прихильники не “відхрещувалися” від політики). Як позитивну рису цього розділу слід відзначити й те, що у ньому щедро цитуються різні документи РМІ. Вони детально показують історію чотирьох з’їздів цієї партії, в якій, як відзначають дослідники, І. Гаспринський став “ключовою фігурою”. Автори, на наш погляд, мали право заявити: “Звичайно, без активної участі Гаспринського в діяльності “Русія мусульманларнен іттіфа-

ке” програмні документи, ймовірно, були б радикальнішими. Саме впливом кримськотатарської делегації можна пояснити той факт, що з ряду питань партія “Русія мусульманларнен іттіфаке” залишилася на ліберальних позиціях” (с. 137). На наше переконання, Ісмаїл-бей робив це цілком свідомо, намагаючись не дати урядові приводу для розгону організації, обмеження видання мусульманської преси і т.п.

Останній розділ – “Ісмаїл Гаспринський – ініціатор скликання Всесвітнього мусульманського конгресу” – випадає із загального змісту книги, але цілком адекватно служить для висвітлення політичних поглядів І. Гаспринського на сучасність і майбутнє мусульманських народів та демонструє його енергію непересічного організатора. Зрозуміло, що в той час у проведенні такого загальному мусульманського заходу не були зацікавлені ні європейські колоніальні держави, ні Росія і навіть турецький султан. Вони боялися, що може відкритися скриня Пандори, яка порушить стабільність і цілісність імперій. Хоча І. Гаспринський всіляко наголошував, що ця акція матиме культурницький характер і не будуть висуватися навіть релігійні питання, можновладці не допустили проведення конгресу. Цілком слушно автори зазначають: “Значно пізніше І. Гаспринський з приводу проведення Всесвітнього мусульманського конгресу писав, що всякий, навіть цілковито інтелектуальний, культурний рух на Сході кидає Захід в піт і жар” (с. 142). Ми знаємо, що британська влада заборонила публікацію в Каїрі започаткованої І. Гаспринським арабомовної газети “Ан-Нагда” (“Відродження”), що була, як пишуть автори, “ідеологічним рупором” руху за конгрес (с. 163). Висновок у кінці книги є цілком виправданим.

У контексті мусульманських рухів кінця XIX – початку XX ст. діяльність І. Гаспринського виявляється досить значною, він вплинув на подальший розвиток мусульманського суспільства через невтомну пропаганду освіти шляхом організації новометодних шкіл, як і об’єднання мусульман для вироблення спільних підхо-

дів для модернізації життя мусульманського суспільства на основі ісламського вчення, що він вважав правилом для всіх мусульманських народів.

Автори дали розгорнуту картину діяльності І. Гаспринського, але все ж, мабуть, треба було розповісти про його (утопічну!) боротьбу за єдину мову для тюркських народів, показати вплив ідей просвітителя на подальший розвиток політичної діяльності кримських татар – серед його послідовників були й більшовики чистої води, й такі націонал-комуністи, як Велі Ібраїмов і члени партії “Міллі Фірка”, котрі нагадують наших боротьбистів, що повірили більшовикам і пішли на співпрацю з радянською владою, а потім

їх було знищено. Недаремно ім’я Ісмаїла Гаспринського повернулося до нас тільки після проголошення Україною незалежності.

Автори вмістили в книзі “Коротку бібліографію”, а потрібен список літератури, а то цитати і твердження, що зустрічаються у книзі, “зависають”. Тобто потрібен науковий апарат. Не завадив би й покажчик імен. Викликає заперечення і транскрипція ряду арабських імен; дивно, що це має місце в Криму. І на завершення: не знаю, чи були потрібні аж три рецензенти, краще було б залучити до роботи кваліфікованого редактора. Від цього цікава, солідна праця В.Ю. Ганкевича і С.П. Шендрикової тільки виграла б.

Ю.М. Кочубей